

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

2-2023

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

H.Xakimov, B.A.Nabiyev

Hozirgi zamon ekologik masalalari va Markaziy Osiyoda transchegaraviy suvdan foydalanish muammosi 217

X.Raxmatova

Abu Said Abulxayrning "Risolai havroiyya" asari Xoja Ahror Valiy falsafiy talqinida 225

B.Iminov

Turkiston ziroatchilik va davlat mulki boshqarmasi "Dehqon" jurnalining tarixi 229

O'.Ahmedova

Davlat va jamiyat boshqaruviga ma'naviy tarbiyaning ta'siri 233

B.Xasanov

Terrorizm va ekstremizmning jamiyatga tahdidi 236

B.Yalgashev

Samarqand vohasida ziyorat turizmini rivojlantirish masalalari 240

J.Yusubov

Abu Nasr Forobiy hayoti va ijodining o'ziga xos jihatlari 245

D.Sagdullaeva

Jamiyat modernizatsiyalashuvining ijtimoiy-falsafiy tahlili 248

A.Tojaliyev

Oliy ta'lim-yangi O'zbekistonni barpo etishning muhim sharti 254

E.Zoyirov

Ya'qubi Charxiy ijtimoiy-siyosiy qarashlari 258

U.Azimov

Yoshlarning demokratik islohotlarga aksiologik munosabatini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari tahlili 264

A.Abdumalikov

Jamiyatda uzliksiz ta'lim tizimining shaxs ekologik madaniyati yuksalishidagi roli 267

I.Rizayev

Sinergetika: ijtimoiy tizimni tadqiq qilishdagi muammo va imkoniyatlar 272

R.Mardonov

Sharq va g'arb ta'lim falsafalarining o'zaro ta'siriga asoslangan madaniyatlararo muloqot 279

F.Yuldashev

Abu Nasr Forobiy falsafasida aqliy bilish panteizmi 283

F.Usmonov

Zamonaviy kompyuter etikasi muammolari 282

H.Muhamadiyev

Virtuallik yangi falsafiy kategoriya sifatida 293

SIYOSAT

D.Sharipov

Tinchlikni ta'minlashning innovatsion omillari 298

M.Habibullaev

Korrupsiyadan xoli jamiyat barpo etishda ma'naviy – ma'rifiy islohotlarning dolzarbligi 302

M.G'anyeva

Xotin-qizlarda tadbirkorlik tafakkuri va uning jamiyat ijtimoiy taraqqiyotidagi o'rni 305

O.Boboqulov

Kongoning mustaqillikka erishish jarayonida O'zbekiston SSR bilan diplomatik munosabatlari 309

J.Sultonov

Markaziy Osiyo chegara muammolari yechimini konstruktivizm nazariyasi yordamida tahlil qilish 311

YA'QUBI CHARXIY IJTIMOY-SIYOSIY QARASHLARI
СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ЯКУБИ ЧАРХИ
SOCIO-POLITICAL VIEWS OF YAKUBI CHARKHI

Zoyirov Erkin Xalilovich¹

¹Zoyirov Erkin Xalilovich

– Buxoro muhandislik texnologiya instituti dotsenti,
falsafa fanlari nomzodi.

Annotatsiya

Ushbu maqolada Ya'qubi Charxiyning "Risola dar manoqib va aqoid" asari asosida naqshbandiya faoliyatining ijtimoiy – siyosiy masalalari tahlil qilingan bo'lib, risola o'zbek tilida birinchi marta tarjima va falsafiy tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada Yaqub Charxi tomonidan ilgari surilgan hukmdorlarning davlat boshqaruvini takomillashtirishga oid g'oyalari, fikrlari hamda takliflari ijtimoiy-falsafiy o'rganilgan.

Аннотация

В данной статье рассматриваются социально-политические вопросы деятельности ордена Накшбандия на основе произведения Якуба Чархи «Рисола дар манокиб ва акаид», которое впервые переводится на узбекский язык и философски анализируется. А также, в статье обсуждаются социально-философские идеи, мысли и предложения правителей по совершенствованию государственного управления, выдвинутые Якубом Чархи.

Abstract

This article discusses the socio-political issues of the activities of the Naqshbandiya order based on the work of Yakub Charkhi "Risola dar manokib va aqoid", which is first translated into Uzbek and philosophically analyzed. And also, the article socio-philosophically explores the ideas, thoughts and proposals of the rulers to improve public administration, put forward by Yakub Charkhi.

Tayanch so'zlar: jamiyat, siyosat, ijtimoiy, xon, amaldor, podshoh, davlat boshqaruvi, shart, Xalil Sulton, "Risolai dar manoqibi va aqoid", Naqshbandiya ta'limoti.

Ключевые слова: общество, политика, социальный, хан, чиновник, царь, государственное управление, состояние, Халил Султан, «Рисолаи дар манокиви ва акаид», учение Накшбанди.

Key words: society, politics, social, khan, official, king, state administration, state, Khalil Sultan, "Risolai dar manokibi va aqoid", Nakshbandi teaching.

KIRISH

Tasavvuf va uning naqshbandiya tariqati ijtimoiy-siyosiy qarashlarini o'rganish va undagi ijobiy tomonlaridan milliy istiqlol mafkurasining teran ildizlari sifatida foydalanish ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot qurishga yordam beradi. Jamoaning tinchligi va osoyishtaligi masalasi tasavvuf ahlining muntazam diqqat markazida bo'lgan.

Ya'qubi Charxiy fikricha, Bahouddin Naqshband va Alouddin Attorning "Qutb ul-irshod" darajasida bo'lib, yurt ishlariga aralashib turgan. Professor G.Navro'zova Bahouddin Naqshband ta'limotiga oid tadqiqotlarida mutasavvifning podshohlar bilan muloqotga kirishini quyidagicha keltiradi: "Tunda tanishlarimdan biri mening oldimga keldi. "Xalil nomli bir turk shayxzodasi seni yo'qlayapti", – dedi. Xursand bo'lib o'rnimdan turdim. Kuz fasli edi. Buxoro ne'matlaridan biroz hadya oldim va bordim. U yerda bir xona bo'lib, darvesh xonaning burchagida o'tirgan ekan. Oldida bir guruh kishi bor edi. Salom qilib o'tirdim. So'ng o'sha tushni aytish istagi tug'yon urdi. Shu payt menga turkchalab: "Ulkim sening ko'nglingdadur, o'zi bizga ayondir, aytmoq ne hojat?", dedi. Holim o'zgardi, unga maylim yanada ziyoda bo'ldi.

Men uning mulozamatida bo'ldim. Uning huzurida ajoyib holatlarni ko'rdim. Olti yildan so'ng unga Movarounnahr podshohligi muyassar bo'ldi. Uni Sulton Xalil der edilar. O'sha paytda ham undan ulug' holatlar ro'y berardi. Uning olti yillik saltanati davrida yana unga mulozim bo'ldim, podshohlar xizmatidagi odoblarni o'rgandim va unga xizmat qilish odoblarini joyiga qo'ydim." [1.41.] Demak, Naqshbandiya tariqati ahli ham ijtimoiy hayotdan uzoq turgan emas. XV asrning ikkinchi yarmida naqshbandiya tariqati va davlatdorlar o'rtasida yuzaga kelgan yangi munosabat "ixtilot" so'zi bilan ifodalangan. Bu so'z tariqat ahlining davlatdorlar bilan yangi ijobiy munosabatini anglatib, bordi – keldi, muloqot, suhbat, mashvarat, maslahat, kelishish, hamkorlik va boshqa shunga o'xshash ma'nolarda ishlatilgan.

Bunday an'analar Markaziy Osiyo xalqlari ijtimoiy — iqtisodiy va madaniy — ma'naviy hayotida yuz bergan Uyg'onish davrining keyingi bosqichida (XIV—XVI asrlar) diyorimizdan yetishib chiqqan yirik mutasavviflar Ya'qubi Charxiy, Xoja Ahrori Valiy (1404—1499), Muhammad Qozi (1447 — 1516), Maxdumi A'zam (1461-1542) kabi mutasavviflar tomonidan davom ettirildi va yangi g'oyalar bilan boyitildi. Ular vujudga kelgan ijtimoiy — siyosiy va madaniy — ma'naviy sharoit ta'sirida o'z salafining inson jamoalarining kelib chiqish sabablari haqidagi g'oyalarini o'ziga xos ravishda talqin qilib, jamiyatning ravnaq topishi uchun, avvalo, jamiyatda mamlakatlararo va xalqlararo urush va qirg'inliklar, dinlararo adovat, insonlararo nizo — janjallar barham topib, o'zaro hamkorlik, hamjihatlik, ishonch va murosas ustuvor maqsadga aylanishi kerakligini ta'kidlaganlar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ya'qubi Charxiyning risolalarini ko'zdan kechirganimizda "Risola dar manoqib va aqoid" (Manoqib va aqoid haqida risolasi) asari naqshbandiya faoliyatining ijtimoiy – siyosiy masalalariga bag'ishlangan bo'lib, "Naqshbandiya tariqatiga oid qo'lyozmalar fihristi" da № 5478/ VI raqam va 4 varaqdan iborat deb berilgan. Lekin qo'lyozmani fondan qo'lga kiritganimizda 5478/VII bilan turganligiga hamda 45 varaqdan iboratligiga guvohi bo'ldik.

Risola o'zbek tilida birinchi marta tarjima va falsafiy tahlil qilindi. Risoladan ko'rinadiki, Ya'qubi Charxiy o'zi yashagan davrdagi xonlar va amaldorlarning davlatni boshqarish ishlariga befarq qaray olmagan. Mutasavvif risolada xolifai roshidinlar, ya'ni Abu Bakr Siddiq, Umar ibn Xattob, Usmon ibn Affon, Ali ibn Abu Toliblarning xalifalik davrlardan boshlab, ularni xalqni dardi bilan yashaganliklarini keltirib o'tgan. Ya'qubi Charxiy ham boshqa mutafakkir va mutasavviflar yo'lini davom ettirib, podshohlarning fazilatlarini, davlatni boshqarishda o'nta shartga amal qilish zarurligini keltiradi.

"Bilginki, podshohlikning o'z shartlari bordir. Chunonchi, "Zaxiratul muluk" asarida keltirilganki, bu shartlarsiz saltanat ishlari, dunyo va din tartibga kelmaydi. Va mamlakat raiyatining ham podshoh oldida o'z huquqlari bordir. Podshoh raiyatiga bu haqlarni ado qilmay turib, oxirat azobidan emin bo'lmaydi. Bu kitobda bular to'g'risida imo va ijoz yuzasidan zikr qilinadi. Alloh muvaffaq qilsin." [2.220.] Demak, xalqning podshohga nisbatan huquqlari bo'lib, podshoh bu huquqlarni amalga oshirmasa oxiratda azobga duchor bo'ladi. Forobiy "Fozil odamlar shahri" [3.89] risolasida o'n ikkita podshohlarning fazilatini keltirsa, Amir Temur "Temur tuzuklari" [4.29.] kitobida davlatni boshqarishning o'n ikkita qoidasini yaratib shularga amal qiladi. Ya'qubi Charxiy "Risola dar manoqib va aqoid" (Manoqib va aqoid haqida risolasi) da esa podshohlarning davlatni boshqarishga oid quyidagi o'nta shartini keltiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Birinchi shart shuki, biron voqea yuz bersa, podshoh va hokim bu voqea o'zlarini raiyat deb tasavvur qilishlari, raiyatni esa podshoh va hokim deb o'ylashlari kerak. Ana shu paytda boshqalardan o'ziga ravo ko'rmagan hukmni o'zidan boshqalarga ravo ko'rmaydi. O'ziga yoqmagan narsa hech bir musulmonga ham yoqmaydi. [2.221.]

Demak, mutasavvif fikricha, podshoh va hokimlar o'zini ishida fuqarolarni teng ko'rishi, o'zi yoqirmagan narsalarni birovlariga ham ravo ko'rmasligi kerak. Fuqarolarni kuch bilan bo'ysunishga majbur etish mumkin. Ammo qalblarni bo'ysundirib bo'lmaydi. Odamlar davlat kuch jihatidan ustun bo'lganligi bois bo'ysunishdan o'zga iloj topolmaydilar. Ezgulik va olijanoblik vositasida fuqarolarni bo'ysundirish esa qalblarda quvonch tuyg'ularini uyg'otadi va odamlar haqiqiy itoatgo'ylikni namoyish etadilar.

Ikkinchi shart shuki, musulmonlar hojatini ravo qilishni ibodatlarining eng afzali deb hisoblasin. Mutasavvif fikrini asoslash uchun Payg'ambarimizning quyidagi hadislarini keltiradi: "Mo'min kishining qalbiga surur baxsh etish saqalayn (insu jin) ning ibodatidan afzalroqdir". (Ya'qubi Charxiy arab tilida kelgan bu xabarni "insu jinning yarim ibodatidan afzal deb tarjima qilgan". E.Zoyirov). Bas, musulmonlar podshohiga shart shuki, u muhtojlarning hojatlarini ravo qilishga intizor bo'lib tursin va bilsinki, uning eshigi oldida musulmon muntazir va muhtoj bo'lib turibdi. Uning hojatini ravo qilsin. Boshqa hech bir ibodatga mashg'ul bo'lmasin. O'zining rohatini musulmonlarning hojatidan ustun ko'rmasin. [2.220.]

Demak, davlat boshlig'i muhtoj, nochor insonlarning ahvolidan xabardor bo'lishi hamda ularga doim yordam qo'lini cho'zishi lozim. Bu masala hozirgi kunda davlatimiz rahbari tomonidan ilgari surilgan tamoyillar bilan hamohang hisoblanadi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi PF-60-son Farmonidagi "taraqqiyot strategiyasida inson qadrini ulug'lashga yo'naltirilgan ijtimoiy himoya siyosati bo'yicha belgilangan vazifalar doirasiga muvofiq

keladi. Farmonga ko'ra, 2026 yilga qadar ehtiyojmand aholi ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam bilan to'liq qamrab olinib, kam ta'minlangan oilalarga ijtimoiy yordam va xizmatlarni ijtimoiy shartnoma asosida taqdim etish hamda "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimida yordamga muhtoj ayollar, yoshlar, nogironligi bo'lgan shaxslar bo'yicha alohida ma'lumotlar bazasini yaratish, jumladan "Temir daftar", "Yoshlar daftari" va "Ayollar daftari" ni "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" bilan integratsiya qilishni nazarda tutadi.

Uchinchi shart shuki, yeb-ichishda xulafoi roshidinning siyratiga ergashsin. Yaxshi ovqatlarni yeyishga, qimmatbaho kiyimlarni kiyishga odat qilmasin.[2.223.]

Rivoyat borki, amiral mo'miniyn Ali Murtazo (r.a.) xalifalik masnadiga o'tirgach, bir kun bozor bordi. Uch dirhamga bir ko'ylak sotib oldi. Yengi qo'lining to'pig'ini yashirib turar edi. Pichoqni olib, uni kesib tashladi. Odamlar so'rashdi: "Ey amiral mo'minin, nega bunday qildingiz?". U javob berdi: "Shunday qilsam, tahoratga qulayroq, kamtarlikka loyiqroq va mo'min-musulmonlarning iqtido qilmog'iga sazovorroq bo'ladi".[2.223.]

Inson jamiyatda yashar ekan, o'ziga ravo ko'rgan narsani, o'zgaga ham ravo ko'rmog'i lozim. Aksincha, baxillik tufayli jamiyatning nafratiga duchor bo'lishi tayin. Bu dunyoning moddiy lazzatlariga berilib ketmaslikni Ya'qubi Charxiy doimo o'z ijodida tasvirlaydi. Foni dunyo o'tkinchi, boqiy dunyo adabiydir. Shu sababli qisqa foni dunyoda ochko'zlik tufayli, boqiy dunyoda azoblanib yurishning keragi yo'qdir. Insonlarning barchasi Alloh oldida tengdir. Shu sababli inson kibru havoga berilmasligi kerak. Maqtanish, o'zini yuqori tutish, savlat qilish kabi kibruning tarkibiy qismlari oxir-oqibat insonni yolg'izlikka mahkum etadi.

To'rtinchi shart shuki, hukm paytida muloyimso'z bo'lsin. Keraksiz o'rinda achchiq so'zlamasin. Hujjatga ega bo'lganidan keyin ko'p kuttirmasin. Zaiflar va miskinlar bilan gaplashishdan o'zini olib qochmasin.[2.224.] Demak, podshoh va hokimlarga xalqni dardini to'g'ri eshitishi, har bir ishni amalga oshirishda avval tekshirib, so'ng amalga oshirishi, g'azablanmasligi, hujjatlarni ko'rayotganda charchamasdan, oddiy insonlarni mensimaslik qilmaslikka chaqiradi.

Forobiy fikricha, bunday shahar hokimi tabiatan nozik farosatli bo'lib, suhbatdoshining so'zlarini, fikrlarini tez tushunib, tez ilg'ab olishi, shu sohada umumiy ahvol qandayligini ravshan tasavvur qila olishi zarur.[3.76.]

Bu haqda "Temur tuzuklari"da ham keltirilgan. "Biror ishni bajarishni o'ylasam butun zehnim, vujudim bilan bog'lanib, bitirmagunimcha undan qo'limni tortmadim. Har neki desam, unga o'zim amal qildim. Hech kimga g'azab bilan qattiq muomalada bo'lmadim va hech bir ishda tanglik qilmadim, toki Tangri taoloning g'azabiga duchor bo'lmayin va ishimni buzib, holimni tang etmasin deb.[4.30.]

Inson bolasi borki, orzu umid bilan yashaydi. Davlat va jamiyat uning orzu va maqsadlari ushaliyiga yordam berishi shart va zarur. Biz ana shunday davlatni – qalbimiz va ong-u shuurimizdan mustahkam o'rin olgan Yangi O'zbekistonni barpo etishga qat'iy bel bog'ladik.

Beshinchi shart shuki, xalqni rizosi uchun biron hukm qilmasin, kimnidir xushnud qilish uchun haqiqat va shariatdan foydalanmasin. Bilginki, hukumatning bir xususiyati shuki, xalqning muhimoti odil hokimsiz amalga oshishi mumkin emas. Shuning uchun hokimning hukmi Haq va xalqning rizosidan boshqa narsaga moyil bo'lmasin. Haqni o'zidan rozi qilish yo'lida xalqdan qo'rqmasin. Shunda Haq xalqni ham undan rozi qiladi. Chunki, Payg'ambar (s.a.v.) aytganlar: "Kimki chin dildan Alloh rizosini talab qilsa, Alloh undan xalqni rozi qilib qo'yadi".[2.225]

Hozirgi kunda davlatimiz rahbari tashabbusi bilan xalq bilan bevosita muloqot qilish, uning dardu tashvishlari, muammolarini ijobiy hal etish bo'yicha mutlaqo yangi tizim – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonalarini va Virtual qabulxonasi faoliyatini yo'lga qo'yildi. Davlat tashkilotlari faoliyatida "mahallalar kesimida ishlash", "xalq ichiga kirish", uning "dardiga quloq solish", "tashvishiga sherik bo'lish" va "muammolarni joyida hal etish" tamoyillari o'rnatildi.

Ya'qubi Charxiy fikricha, podshoh xalq rizoligi yo'lida sustkashlikka yo'l qo'ymaslik ta'kidlaydi. Podshohlikning belgilaridan bir shundan iboratki, xalqning dardi, muammosi adolat orqali amalga oshadi. Shuning uchun Alloh podshohdan rozi bo'lsa, xalq ham undan rozi bo'ladi.[2.226.]

Yangi O'zbekistonda ko'p yillar, asrlar davomida amal qilib kelingan "davlat – jamiyat – inson" tamoyillarini "inson – jamiyat – davlat" tamoyiliga o'zgartirildi. Yurtimizda "Davlat – inson uchun" g'oyasi amal qila boshladi.

Oltinchi shart shuki, hukumat va boshqaruvga bog'lanib qolmasin. Aniq bilsinki, amirlik va hukumat mansabi ilohiydir. U orqali saodatni va oxiratdagi neknomlikni topish mumkin va ham

shaqovatu badbaxtlikka giriftor bo'lib, abadiy badnomlikni sotib olish mumkin. Jahonning qancha hokimlari o'tkinchi davlatning loyiga botib, mag'rur bo'ldilar. Nafs va havo orqasidan ergashib, o'z dinlarini vayron qilib, Alloh xohlamagan ishlarni qilib, iymonlarini yelga sovurdilar. Bas, hozir ixtiyor jilovi qo'lda ekan, diniy va dunyoviy davlatni abadiy qo'ldan bermaslikka jahd qilsin hamda savobli ishlar rejasini tuzsinlar, adolat yo'lidan yurishni g'animat bilsinlar. Xabarda keladiki, odil hokimning har kunlik odil hukmi barcha raiyatning toatiga tengdir. Bas, podshoh hamisha o'zini bu saodatdan mahrum bo'lib qolmasligiga harakat qilishi kerak.[2.226.]

Ya'qubi Charxiy, payg'ambarimizning "**bir soatlik adolat oltmish yillik nafl ibodatdan afzal**" mazmunidagi hadisini eslatib, davlat rahbarlari hamisha adolat tarozisini har ishda, har doim qo'llashlari lozimligini uqtiradi, odillikni davlat mustahkamligi, umrboqiyli va ravnaqning asosi ekanligini bayon qiladi. Bu adolatning ibodatdan afzalligini, mo'min – musulmon adolat tantanasi uchun intilmog'i lozimligini qayd etishdir.

Naqshbandiya tariqati nazariyotchisi Maxdumi A'zam XON deb **adolatni, uning** mezonini qilib — **haqiqat** va ikki pallasida esa **shariat va tariqatni** ko'rsatadi. [5.105.] Adolat insonning tabiati va ijtimoiy tuzumning mohiyatini belgilaydigan qudratli ma'naviy kuchga ega bo'lgan g'oyadir.

Ya'qubi Charxiy fikricha, podshoh davlatni xatarda qoldirib, g'aflatda bo'lmasligi kerak. Chunki, podshohlik mansabi bu bir vosita bo'lib, oxiratning saodati, yaxshiligi yoki abadiy badbaxtlikka qolishishi mumkin. Bular adolat yo'lini tutib, savob topishni o'ziga g'animat bilsinlar. Mutasavvif ta'limotida ba'zi podshohlar va amaldorlar foniylar boyliklarga aldanib, nafs ammoraga berilib, o'z iymonini buzmoqdalar.

Xalqimizda hamma narsadan ustun qo'yadigan adolatni hayotimizda tom ma'noda qaror toptirish eng asosiy vazifamizga aylanmoqda. Qonun va adolat ustuvorligini ta'minlash – Yangi O'zbekistonni barpo etishning eng muhim shartidir. Xalqimizning bu boradagi taraqqiyot strategiyasi nafaqat ichki va tashqi siyosatdagi islohotlar sari tashlangan qadamda, balki, eng avvalo, davlatning insonga, xalqqa, xalqning davlatga bo'lgan munosobati o'zgarayotganida ham namoyon bo'lmoqda.

Yettinchi shart shuki, olimlar va solih kishilar suhbatiga rag'bat ko'rsatsin. Bunday kishilar bu jahonda kamdirlar, xossatan, shu kecha-kunduzda kamyobdirlar. Mabodo, Allohning ko'magi bilan bundaylarni topsa, ularning suhbatiga harismand bo'lsin va bu qavmning borligini o'z zamonining saodati deb bilsin. Dajjol sifatli va siyratli kishilar suhbatidan qochsin. Hozirgi zamonda xalqqa ulamo va mashoyix suratida ko'rinadigan va dunyo sarqiti uchun tama' qilib, har kimga hamdu sano o'qiydigan solih surat fosiqlardan uzoq bo'lsin. Ehtiyot bo'lsinki, ular ulamo va mashoyix kiyimida bo'lgan dinning kushandasidirlar.[2.228.]

Bunday fikrlar "Temur tuzuklari" da ham keltirilgan: "sayyidlar, ulamo, mashoyix, oqil-u donolar, muhaddislar, tarixchilarni sara, e'tiborli odamlar hisoblab, izzat-u hurmatlarini o'rniga qo'ydim. Shijoatli kishilarni do'st tutardim, chunki Tangri taolo jasur kishilarni ardoqlaydi. Ulamo bilan suhbatda bo'ldim va pok niyatli, toza qalbli kishilarga talpindim, ularning himmatlaridan ulush tilab, muborak nafaslarini bilan duo-fotiha berishlarini iltimos qildim. Darvish, faqir va miskinlarni o'zimga yaqin tutdim, ularning ko'ngillarini og'ritmadim va biron talablarini rad etmadim. Buzuqi va og'zi shaloq, g'iybatchi odamlarni majlisimga yo'latmadim, so'zlariga amal qilmadim. Biror kimsaga tuhmat-u g'iybat qilsalar, quloq solmadim.[4.30.]

Demak, Ya'qubi Charxiy fikricha, podshoh ulamolar solih kishilarning ziyorati va suhbatiga intiluvchi bo'lishi kerak. Podshoh ulamo va mashoyix suratiga kirib, har qanday boylik tamasida duo aytuvchi, johil, dajjol sifatli fosiqlarning suhbatidan qochishi lozim. Chunki, bu toifa kishilar ulamo hamda mashoyixlarga o'xshasa-da, aslida dinni vayron qiluvchi hisoblanadi. Shuning uchun mutasavvif podshohlarga ilm ahlini e'zozlashi, suhbatda bo'lib turishi, davlatni boshqarishda maslahat olishi kerak degan xulosani keltiradi.

Yurtboshimiz Sh.Mirziyoyevning "Yana bir bor ta'kidlayman: men Yangi O'zbekistonni – obod va farovon, demokratik mamlakatni, Uchinchi Renesansni barpo etishda pedagoglar, professor-o'qituvchilar, ijodkor ziyolilarni eng katta kuch, tayanch va suyanch, deb bilaman. Ularning hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan faoliyatini qo'llab-quvvatlash, ular uchun munosib mehnat va turmush sharoiti yaratib berishni Prezident sifatida o'z burchim, deb hisoblayman." [6.236.] Jumladan, "2017-2021 yillarda mamlakatni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirishda biz, avvalambor, fuqarolarimiz bilan muloqot qildik, bamaslahat ish tutdik, xalqimizning aql-zakovati va bunyodkorlik salohiyatiga

tayandik"[7.1]– degan fikrlari hamda olib borilayotgan islohotlarini, aynan Forobiy, Amir Temur hamda Ya'qubi Charxiy g'oyalarning amaliy natijasi sifatida ko'rishimiz mumkin.

Sakkizinchi shart shuki, jabru zulm va takabburlik qilib xalqni o'zidan uzoqlashtirmasin, balki adolat va insof bilan hamda zaiflarga va tangdastlarga shafqat ko'rsatish orqali o'zini raiyatga sevimli qilsin. Payg'ambarimiz (s.a.v.) buyurdilar: "Sizlarning podshohlaringizning eng yaxshisi shunday kishiki, u sizlarni yoqtiradi va sizlar ham uni yoqtirasizlar va eng yomon hokimlaringiz shunday kishiki, u sizlarni dushmandek ko'radi va sizlar uni dushmandek ko'rasizlar".[2.229.]

Mutasavvifning ushbu sharti "Temur tuzuklari" dagi "adolat va insof bilan Tangrining yaratgan bandalarini o'zimdanda rozi etdim. Gunohkorga ham, begunohga ham rahm-shafqat bilan, haqqoniyat yuzasidan hukm chiqardim. Xayr ehson ishlarim bilan odamlarning ko'nglidan joy oldim. Siyosat va insof bilan sipohiyalarim va raiyatni umid va qo'rqinch orasida tutdim. Fuqaro va qo'l ostidagilarga rahmdillik qildim, sipohiyalarga in'omlar ulashdim..." [4.30.] – degan fikrlar bilan umumiylik mavjud.

Ya'qubi Charxiy fikricha, podshoh va amaldorlar kibr va zulmi bilan xalqni bezdirmasdan, qo'rqitmasdan, balki adolatparvarligi, zaiflarga hamda qo'l ostidagi ishlaydiganlarga yo'l-yo'riq ko'rsatib, mehribonlik ko'rsatib, do'st tutishi orqali hurmat qozonishi mumkin. [2.229.] Demak, Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda: "odamlarni hayotdan rozi qilish, ularning mavhum kelajakda emas, balki bugun farovon yashashini ta'minlash, ularning hayotiy muammolarini hal etish va orzu-umidlarini ro'yobga chiqarish Yangi O'zbekiston strategiyasining oliy maqsadi hisoblanadi." [6.236.]

To'qqizinchi shart shuki, podshoh qo'l ostidagi xiyonatkor noiblar va xizmatkorlarning qilayotgan ishlaridan g'aflatda qolmasin. Bo'ri tabiatli zolim kimsalarni raiyat ustiga boshliq qilib qo'ymasin. Ulardan qaysi birida zulm va xiyonat zohir bo'lsa, tezda boshqalarga ibrat bo'lishi uchun jazosini bersin. Podshohlik siyosatida sustkashlik qilmasin. Davlat arboblarni siyosat va nasihat bilan tarbiyalasin.[2.230.]

Davlatni idora etishda amaldorlar katta o'rin tutishini yaxshi tushungan Nizomulmulk ularni to'g'ri tanlab, joy-joyiga qo'yishni, har biriga loyiq amal berib, asosiy maqsad yo'lida tarbiya qilishni muhim bir talab deb biladi. Har qaysi amaldorni tarbiyalashga ko'p vaqt ketishi va bu mushkul ish ekanini tushuntirib, hokimlarga qo'l ostidagilarni ehtiyot qilishni maslahat beradi. Amaldorning xatosini ko'rib, uni darrov ishdan olish to'g'ri emasligini, uni birinchi marotaba kechirib, yana xato qilmasligi uchun himoya qilish kerakligini aytadi.[2.231.]

Ya'qubi Charxiy fikricha, podshohlar qo'l ostida ishlaydigan zulmkor noib va johil amaldorlarning xiyonatiga befarq bo'lmasdan, siyosatni mensimaganligi sabab boshqalarga ibrat bo'lishi uchun jazo berish kerak bo'ladi. Chunki, podshoh amaldorlarni siyosat va nasihat bilan adab berish lozim. [2.232.] Bugungi kunda yurtboshimizning hokimlarga olib borayotgan siyosati shundan dalolat beradi.

Xodimlarni boshqarish tizimi tashkilot uchun kerakli kadrlarni tanlash va saqlash, ularni kasbiy o'qitish, har bir xodimning faoliyatini, xatti-harakatlarini to'g'ri baholash va samaradorligini oshirishdan iborat bo'ladi. Ayniqsa, respublikada raqamli iqtisodiyotni shakllantirish va innovatsiyalarni rivojlantirish natijasida yuqori malakali kadrlardan iborat zamonaviy tashkilotlarni shakllantirish hozirgi davr talabi bo'lib qolmoqda. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev joriy yildagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida kadrlar masalasiga to'xtalib shunday degandi: "Sharq donishmandlari aytganidek, "Eng katta boylik — bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros — bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik — bu bilimsizlikdir! Shu sababli hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak. Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi" [8]

O'ninchi shart farosatdirki, uning podshoh va hukmdorlarda bo'lishi vojibdir. Bo'layotgan har bir hodisaning haddiga, voqealarning ma'nolariga nazar qilsin. Har bir hukmni fahm va aqliga hozir qilib, basirat orqali haqiqatni ajrata olsin. Lozim narsalarga, kerakli jihatlarga va sabablarga boqsin. Mohiyatni tushunsin. Shar'iy masalalarining farqiga borsin. Xufya ishoralarning sirlarini farosat nuri bilan anglasin. Bu ma'nolarda har kimning gap-so'zlariga ishonmasin. Chunki, hodisalar benihoyatdir, ular vafo qilmaydi.[2.233.]

XULOSA

Ya'qubi Charxiyning "Risola dar manoqib va aqid" asaridagi g'oyalari uning davrida naqshbandiya siyosiy faoliyatida tariqatning "siyosiy dasturi" sifatida u yoki bu darajada hayotga tatbiq etila boshlandi.

Mutasavvifning ijtimoiy – siyosiy ta'limoti shuni ko'rsatadiki, xalqning ahvolini yaxshilash, ularning manfaatini himoyalash uchun turli vositalardan, inchunin siyosiy institutlarning imkoniyatlaridan ham unumli foydalanish zarur. Maqsad yurt tinchligi, el farovonligi bo'lishi lozim. Bu ta'limot milliy istiqloq mafkurasining teran diniy-falsafiy ildizlaridan biridir.

Naqshbandiya tariqatining XIY asrdagi buyuk rahnamosi Ya'qubi Charxiyning ijtimoiy – siyosiy faoliyati istiqloq tufayli vujudga kelgan yangicha ruh va mazmundagi falsafa va tarixshunoslikning dolzarb masalalari sirasiga kiradi. Lekin bu muhim masala uzoq yillar davomida qo'lyozma manbalar asosida mukammal va xolis o'rganilmadi.

Ya'qubi Charxiyning ushbu bunyodkorlik g'oyalari yurtni obod, xalq hayotini farovon qilishdek olijanob maqsadlar bilan ajralib turadi. Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosa qilish mumkin:

Mutasavvif "Risola dar manoqib va aqid" asari asosida o'zi yashagan xonlar va amaldorlarning davlatni boshqarishga oid qarashlarni ijtimoiy – falsafiy tadqiq qiladi;

Ya'qubi Charxiy podshohlarning fazilatlarini hamda davlatni boshqarishda o'nta shartga amal qilish zarurligini tahlil etadi;

- Ya'qubi Charxiyning podshoh va hukmdorlar bilan munosabati, jamoani tinchligi kabi g'oyalarni Xoja Ahrori Valiy, Muhammad Qoziy hamda Maxdumi A'zamlar davom ettirib, rivojlantirgan va ma'lum tizimga solgan;

— Mutasavvifning ijtimoiy – siyosiy faollik g'oyasini davr taqozosi, muhit talabi deb aytish mumkin;

- Ya'qubi Charxiy davlat rahbarlari adolatli, vijdonli, qalbi pok, talabchan, aql-zakovatli, uzoqni ko'ra biladigan kishi bo'lmog'i lozim degan ezgu da'vatlari hozirgi kunda davlatimiz rahbari tomonidan ilgari surilgan tamoyillar bilan hamohang hisoblanadi.

Yer kurrasining turli nuqtalarida nizo va adovatlar o'chog'iga cho'g' qadalgan harakatlar bo'layotgan hozirgi jarayonda Ya'qubi Charxiyning tinchlik, barqarorlik, do'stlik va hamjihatlikni mustahkamlash, o'zaro mehr – oqibat, shafqat va muruvvat muhitini qaror toptirishga qaratilgan ushbu ezgu da'vatlari o'ziga xos dolzarb ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Наврӯзова Г. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳаёти ва маънавий мероси.– Т.: "Фан", 2021. – Б. 41.
2. Яъқуби ибн Усмон ибн Маҳмуд ал-Ғазнавий ал-Чархий. Рисола дар манокӣб ва ақоид. ЎзРФА ШИ хазинаси, инн. № 5478/ VI; ЎзРФА ШИ хазинаси, инн. № 5478/ VI; – Б. 220.
3. Аликулов Ҳ. Абу Наср Форобийнинг ижтимоий-маънавий мероси. – Т.: NOSHIR, 2013. – Б. 89.
4. Муҳаммаджонов А. Амир Темур. – Т.: ABU MATBUOT-KONSALT, 2013. – Б. 29-32.
5. Зоиров Э. Маҳдуми Аъзамнинг фалсафий ва ижтимоий сиёсий қарашлари. – Т. Turon zamin ziyo, 2015. – Б. 105.
6. Мирзиёев. Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: O'zbekiston, 2021. – Б. 236.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 24.01.2020. <http://www.press-service.uz>.